

Diskusia/ Discussion

Recenzované/ Review: 25. 10. 2021

<https://doi.org/10.24040/eas.2021.22.2.5-19>

Rakúska škola a výzvy 21. storočia

Austrian school and challenges of the 21st century

Mária Horeháiová, Jana Marasová

Abstract: The aim of the paper is to present the economic theory of the Austrian school as a current concept of thought, offering starting points for post-crisis and post-pandemic changes in the economy and society. The authors first describe the essential ideas of the Austrian school, which differs from the mainstream economics. It is associated with business activity based on the free decisions of economic agents in the market, which is the essence of economic interactions and processes. Subsequently, the authors briefly compare the relationship between the state and the market from the perspective of the Austrian school on the one hand and especially the Keynesian branch of the mainstream economics on the other hand, particularly in the period after World War II. At the same time, they emphasize the importance of interdisciplinary cooperation with other social sciences and humanities in the necessary changes in post-pandemic economic and social development. Finally, the paper outlines the priorities of given changes, which include in particular the areas of education, science and research, and the reform of the legal system.

Key words: *Economics. Austrian school. Liberal approach. Post-pandemic development.*

JEL Classification: B13, B53.

Úvod

Krízové obdobia spravidla motivujú k väčšej aktivite pri hľadaní riešení rôznych spoločenských a ekonomických problémov, ktoré kríza priniesla, resp. vyostřila. Najväčší povojnový prepád ekonomiky v rokoch 2008 a nasledujúcich, t. j. v období finančnej, hospodárskej a dlhovej krízy, znásobil úsilie hľadania riešení a zmierňovaní jej dôsledkov. O desaťročie neskôr spoločnosť a ekonomika musia čeliť dopadom pandémie COVID-19, teda ďalšej krízy, ale s odlišným charakterom. Ekonomika nenarazila na „bubliny“ vyrastajúce z jej

fungovania: práce i kapitálu je v nej dostatok, len sa vplyvom mocenských zásahov zdôvodňovaných potrebou protipandemických opatrení obmedzila možnosť ich využívania.

Pri riešení problémov sa používali štandardné či neštandardné nástroje hospodárskej politiky teoreticky vymedzované poznatkami mainstreamovej ekonómie, ale skúmali sa aj poznatky alternatívnych koncepcií, objasňujúce rozsiahlu ekonomickú problematiku z iného uhla pohľadu. Hospodárska činnosť má svoje teoretické jadro v poznaní mainstreamovej ekonómie, ale rozsah, zložitosť a komplexnosť problematiky vytvárala veľký priestor aj pre iné vysvetlenia a koncepcie. Dôsledky tejto teórie a z nej vyplývajúcej hospodárskej politiky za ostatné desaťročia otvorili väčší priestor úvahám o širšom využití poznatkov rakúskej školy.

1 Podstata rakúskej ekonómie

Vznik a počiatočné formovanie rakúskej školy ekonómie spadajú do obdobia konca 19. storočia. Od jeho 70. rokov prebiehala tzv. marginálna revolúcia, ktorá kvalitatívne menila obsah a zameranie ekonómie a jej skúmania. V troch navzájom nezávislých školách sa postupne sformovali tri odlišné podoby vysvetľovania marginálneho princípu ako východiska skúmania ekonomických procesov a javov. Predstavitelia lausannskej školy (L. Walras, 2014; V. Pareto, 2014) sa svojou teóriou všeobecnej ekonomickej rovnováhy pokúšali vyjadriť podmienky, za ktorých možno dosiahnuť rovnováhu v celom národnom hospodárstve. Cambridgeská škola (A. Marshall, 2013), analyzujúc podmienky čiastkovej ekonomickej rovnováhy na trhu jedného statku, sformovala v zásade dnešnú podobu štandardnej mikroekonómie. Obe školy pritom v rozsiahlej miere využívali matematiku. Spolu vytvorili neoklasickú ekonómiu.

Rakúska škola (C. Menger, 2019; F. Wieser, 2010; E. Böhm-Bawerk, 1991), označovaná aj ako psychologická, rozvinula chápanie marginálneho princípu v podobe teórie hraničnej užitočnosti s dvoma základnými prvkami – užitočnosťou a vzácnosťou statku na jednej strane a subjektívnou teóriou hodnoty na druhej strane. Odlišný uhol pohľadu predstaviteľov tejto školy nevyžadoval matematiku a spočiatku sa chápal ako vhodný doplnok k neoklasickej ekonómii. Od začiatku 20. storočia sa začali prejavovať ďalšie odlišnosti, ktoré postupne viedli k oddeleniu oboch teórií v 30. rokoch 20. storočia.

Vtedy sa na ekonomickej scéne objavujú nové myšlienky, ovplyvnené najmä dôsledkami Veľkej hospodárskej krízy (1929 – 1933) a najpregnantnejšie formulované britským ekonómom J. M. Keynesom (2017). Jeho prístup z pozície metodologického kolektivismu, konštatovanie straty samoregulačnej schopnosti trhu a nutnosti štátnych intervencií do hospodárskych procesov, akceptovali postupne aj predstavitelia neoklasickej teórie. V takejto

inovovanej podobe, obohatená o makroekonómiu, sa neoklasická ekonómia stala hlavným prúdom ekonomickej teórie v povojnovom období – mainstreamom.

Jadrom skúmania mainstreamu sa stalo hľadanie rovnováhy, pričom sa v rastúcej miere využívali kvantitatívne nástroje a modelovanie podmienok a vývoja ekonomiky pre jej dosiahnutie. Tento prístup sa akceptuje ako objektívny jednak preto, lebo rovnováha vyjadruje, že všetko čo sa vyrobilo, sa aj predalo a spotrebovalo, teda zdroje sa využili najefektívnejšie, čo je pre ekonomiku rozhodujúce. Zároveň je rovnováha princíp často spájaný s harmóniou, ktorú sa ľudia snažia dosiahnuť v najrôznejších oblastiach a ktorá je synonymom správnosti, resp. optimálnosti, v ekonomike často spätý s požiadavkami maximalizácie. Súlad spoločnosti s prírodou je aktuálnym príkladom volania po harmónii a rovnováhe, ktorú súčasné fungovanie ekonomiky čoraz viac narúša. Narušenie rovnováhy sa väčšinou chápe ako nežiadúce, preto vyvoláva požiadavku jej znovu nastolenia a to nielen v ekonomickej, ale aj v iných oblastiach. Analýza rovnováhy na všetkých úrovniach ekonomiky je preto legitímnym objektom ekonomického skúmania a po kríze v 30. rokoch a negatívnych dôsledkoch druhej svetovej vojny sa zdalo prirodzené zabrániť takémuto vývoju do budúcnosti. Preto sa neoklasická ekonómia stala jadrom mainstreamu hľadajúceho rovnováhu na všetkých trhoch a v celej ekonomike, pričom odsunula rakúsku školu medzi alternatívne, teda druhoradé teórie, nehodiace sa do obdobia povojnovej ekonomiky v druhej polovici 20. storočia.

Neoklasická škola zároveň akceptovala niektoré myšlienky socialistických teórií, ktorých vplyv rástol od prvej polovice 20. storočia, pričom od jeho 20. rokov k tomu prispievala aj komparácia týchto teórií s reálnou praxou budovania centrálne plánovanej ekonomiky v bývalom ZSSR a po druhej svetovej vojne i v ďalších krajinách strednej a východnej Európy.

Skúmanie rovnováhy však nie je jediným spôsobom chápania ekonomickej problematiky, čo vysvetľuje aj prístup rakúskej školy. Pôvod odlišností rakúskej a neoklasickej ekonómie možno hľadať v rozdieloch metodologických prístupov. Metodologický individualizmus bol pôvodne spoločný pre obe teórie, ale rakúska škola od začiatku zdôrazňovala zásadne nový prístup – subjektivismus. Jeho podstatou bola myšlienka, že ekonomika je vždy postavená na človeku ako hlavnej postave všetkých sociálnych procesov, čo umožnilo novú formuláciu teórie spontánneho vzniku a evolúcie všetkých spoločenských inštitúcií, chápaných ako určité vzorce správania. Inštitúcie sú výsledkom sociálnych procesov tvorených obrovským počtom ľudských činov, ktoré reprezentujú postupné učenie sa prostredníctvom pokusov a omylov. Výsledkom je nové správanie a konanie, najefektívnejšie na danej úrovni, odrážajúce ľudské interakcie a formujúce adekvátne spoločenské inštitúcie.

Na týchto poznatkoch sa, hlavne v dielach L. v. Misesa (2006) a F. A. Hayeka (1995), rozvinula jedna z ťažiskových myšlienok rakúskej ekonómie, že spoločenské inštitúcie sú nezamýšľanými spoločenskými dôsledkami individuálnych činov. Tieto individuálne činy môžu byť v danom čase a konkrétnom priestore viac-menej rozumné, ale individuálny rozum by sotva vedel a priori naprojektovať tieto inštitúcie, teda vziať do úvahy obrovské množstvo rozptýlených dynamických informácií, ktoré sa spájajú len cez interakcie ľudí. V hospodárstve sa táto koordinácia deje najmä prostredníctvom inštitúcie trhu. (Soto, 2012; Boettke, 2011; Mises, 2006).

Rakúska škola vychádza zo subjektivismu, teda z reálneho konania skutočných ľudí, ktoré má byť východiskom pre formulovanie teórie. Objektivismus neoklasikov vychádza z rozhodovania založeného na očakávaných nákladoch a výnosoch, a má viesť k efektívnej alokácii zdrojov. V zásade sa však neoklasici snažia spätne racionalizovať všetky minulé rozhodnutia na základe analýzy nákladov a výnosov v rámci matematickej maximalizácie.

Oproti neoklasickému homo oeconomicus Rakúšanania vyzdvihujú podnikateľa, ktorého hlavnou úlohou je tvoriť a objavovať nové dovtedy neexistujúce informácie, umožňujúce konkrétnu činnosť a subjektívne konanie. Pokiaľ tieto informácie nie sú známe, nemožno ani vopred robiť žiadne neoklasické alokačné rozhodovanie založené na očakávaných nákladoch a výnosoch. Subjektívne chápanie informácie patrí k základným prvkom rakúskej metodológie na rozdiel od neoklasického objektívneho chápania, v ktorom je informácia prvkom kupovaným a predávaným ako každý iný tovar na trhu, na základe maximalizačných rozhodnutí.

Práve z dôrazu na podnikanie ako hybnej sily ekonomiky (Kirzner, 1998; Mises, 2006; Horeháj, Šuplata, 2020) rakúska škola vyvodzuje požiadavku skúmania ekonómie ako priestoru trvalej nerovnováhy odporujúcej neoklasickým predstavám o rovnovážnosti. Trhová ekonomika, vzťahy dopytu a ponuky majú síce tendenciu k rovnováhe, ktorú však sotva môžu dosiahnuť z dôvodu dynamiky a nepretržitosti ekonomických procesov podnikania. V rámci nich, keď podnikateľ objaví príležitosť a využije ju, spúšťa spontánny proces koordinácie sociálnych procesov predstavujúcich tendenciu k rovnováhe.

Pri skúmaní rovnovážnych stavov je možný aj matematický formalizmus, ktorý neoklasická ekonómia vo veľkej miere uplatňuje. Tento formalizmus však pri analýze neumožňuje využívať subjektívnu časovosť a už vôbec nie podnikateľskú tvorivosť, ktoré sú podstatnými prvkami rakúskeho analytického diskurzu. Neoklasický statický prístup tak nie je abstraktno-teoretickým odrazom dynamickej ekonomickej praxe, skôr len akýmsi „zastaveným obrázkom nepretržitého filmu ekonomiky“, ktorý nám vo svojej statickej a zjednodušenej

podobe ukazuje podstatu ekonomických procesov. Inak povedané, rakúska škola preto nepovažuje používanie matematiky za potrebné, lebo matematická metóda spája veličiny, ktoré sú heterogénne z hľadiska času a podnikateľskej tvorivosti.

Z uvedeného potom logicky vyplýva, že empirická verifikácia je v ekonómii nemožná, pretože vedecký „pozorovateľ“ nemôže mať subjektívnu informáciu, ktorú „pozorovaní“ podnikatelia neustále vytvárajú a objavujú prostredníctvom decentralizovaného procesu. Tieto poznatky vedú aj k odmietaniu myšlienky, že ekonómia by mala predpovedať budúci vývoj, čo naopak, neoklasicí široko akceptujú a snažia sa o to na základe konštrukcie rovnovážnych modelov. Paradoxne, tieto predpovede sa zväčša nepotvrdzujú, naopak, boli to predstavitelia rakúskej školy, ktorí na základe svojej koncepcie hospodárskych kríz predvídali napríklad vznik Veľkej hospodárskej krízy v 30. rokoch 20. storočia, krízu v rokoch 2008 – 2009 či rozpad socialistického systému centrálne plánovaného hospodárstva.

Rakúska škola demonštruje, že ekonomickú teóriu možno logicky rozvíjať pri zahrnutí kategórií času a tvorivosti, teda bez potreby používať funkcie či predpoklady konštantnosti, ktoré sa nezlučujú s tvorivou povahou ľudí ako jediných protagonistov sociálnych procesov.

Vyššie uvedené rozdiely a ani celý rad ďalších odlišností neznamenajú, že celá neoklasická teória je, z rakúskeho pohľadu, chybná. Naopak, väčšinu z nej možno akceptovať. Rakúšania chcú len ukázať, že platnosť neoklasických záverov sa nedá garantovať a že dynamická analýza poskytuje istejší a plodnejší spôsob, ako dospieť k platným záverom (Jonáš a kol., 1994).

2 Materiál a metódy skúmania

Analýza súčasnej pandémie ako jednej z výziev 21. storočia nie je v kompetencii ekonómie. Jej dôsledky na hospodárstvo spolu so zásadnými technologickými zmenami v podobe digitalizácie ekonomiky, procesov globalizácie, migrácie či ekologických vplyvov však spolu formujú čoraz silnejšiu požiadavku zásadných ekonomických a spoločenských zmien v období po prekonaní pandémie. Aj prostriedky Európskej únie vyčlenené vo výške 750 mld. EUR na nadchádzajúcich sedem rokov majú slúžiť obnove ekonomiky, ale nie v predpandemickej podobe. Majú pomôcť sformovať nový digitálno-ekologický spôsob hospodárenia, ktorého centrom by mal byť človek, jeho tvorivé schopnosti a aktívna činnosť.

Pri hľadaní konkrétnej podoby novej ekonomiky je teoretickým východiskom nielen štandardná (mainstreamová) ekonómia, ale i existujúce alternatívne teórie, ba vznikajú nové predstavy, názory a koncepcie špeciálne zamerané na túto problematiku. Vychádzajúc z poznania a chápania tak hospodárskeho systému ako aj rakúskej školy predpokladáme, že táto škola vytvára dostatočný priestor pre žiaduce zmeny v post-pandemickom vývoji. Cieľom

nášho príspevku je na jednej strane priblíženie niektorých podstatných stránok rakúskej školy ako alternatívnej teórie, ktoré môžu mať užšiu súvislosť s riešením vyššie nastolených problémov. Na druhej strane chceme načrtnúť a vyzdvihnúť niektoré prvky požadovaných zmien, ktoré adekvátnejšie reflektuje práve rakúska škola.

Teória rakúskej školy a jej doterajšie poznatky sú východiskovým materiálom a sekundárnym zdrojom, ktorý pri spracovaní tejto problematiky využívame. Z toho logicky vyplýva, že metodologickým východiskom nášho prístupu je individualizmus ako protiklad kolektivismu najmä keynesovskej vetvy hlavného prúdu ekonómie, ktorý sa dnes vníma ako jadro ekonomickej teórie väčšinou ekonómov. V rozsahu nevyhnutnom pre potreby tohto príspevku používame aj čiastočnú komparáciu oboch prístupov s cieľom poukázať na možnosti, ktorými môže rakúska škola prispieť k formovaniu post-pandemickej podoby ekonomiky.

3 Výsledky a diskusia

Vymedzenie podstaty rakúskej školy v prvej časti – ako spontánne vzniknutého a vyvíjajúceho sa ekonomického systému založeného na podnikateľskej aktivite a tvorivosti, ako i liberálnom chápaní fungovania spoločenských inštitúcií (slobodného trhu, súkromného vlastníctva a rešpektovania dohôd) – doplníme v tejto časti jej stručnou komparáciou s prevažujúcou mainstreamovou (štandardnou) teóriou a praxou.

3.1 Rakúska škola, trh a štát

Akceptovanie niektorých prvkov štandardnej ekonómie rakúskou školou sa len minimálne týka makroekonomickej problematiky. Keďže ekonomika je to, čo konajú, resp. realizujú hospodárske subjekty, predstavitelia rakúskej školy chápu makroekonómiu len ako súhrn štatistických údajov. Vzťah ekonomiky a politiky vnímajú tiež odlišne.

Hoci „zmiešaný“ charakter povojnovej ekonomiky a rast vplyvu štátu v nej, opierajúci sa o rozvoj keynesovských teórií, sa postupne stal ekonomickým štandardom i spoločenskou normou, známa fráza „dnes sme všetci keynesovci“ (Buchholz, 1990, s. 217), nebola celkom pravdivá. Išlo skôr o presadzovanie politického želania, ktoré malo potvrdzovať „prirodzenosť“ trvalej prítomnosti štátu v ekonomike a potrebu rastúceho byrokratického aparátu.

Dôsledkom takéhoto vývoja a chápania fungovania ekonomického systému boli viaceré problémy povojnového hospodárstva. Štátne intervencie na jednej strane zrejme prispeli k dočasnému zmierneniu cyklických výkyvov, najmä v 50. a 60. rokoch v porovnaní s predvojnovým vývojom, a spolu s dovedy nevídaným vedecko-technickým pokrokom ako aj prostredníctvom rozsiahlych prerozdeľovacích procesov prispeli k výraznému zvýšeniu

spotreby a životnej úrovne širokých vrstiev obyvateľstva (štát blahobytu). Na druhej strane, rast štátnych intervencií a aktivít štátu spomalili štrukturálne zmeny ekonomiky, čím obmedzili možnosti jej rýchlejšieho vývoja. V 70. rokoch rastúci intervencionizmus vyústil do stagflácie ekonomiky, ktorú keynesovska hospodárska politika už nedokázala svojimi nástrojmi regulovať. Riešením bola zmena hospodárskej politiky na neokonzervatívnu, ktorá obmedzila intervencie a štátne regulácie a dala dôraz na trhovú mechanizmus, využívajúc predovšetkým nepriame nástroje monetárnej politiky.

Vznik a uplatňovanie neokonzervatívnej hospodárskej politiky ovplyvnili najmä neokonzervatívne teórie – monetarizmus, teória racionálnych očakávaní, ekonómia strany ponuky či teória verejnej voľby, pre ktoré bolo inšpiráciou aj ocenenie predstaviteľa rakúskej školy F. A. Hayeka Nobelovou cenou v roku 1974. Hoci sa rakúska škola a monetarizmus M. Friedmana v niektorých dôležitých otázkach nezhodujú, ich spoločný dôraz na obmedzovanie pôsobenia štátu v ekonomike i v spoločnosti vôbec, ako aj preferovanie trhovej regulácie v hospodárskej politike a praxi, podporili ich teoretické presvedčenie o životaschopnosti trhu a jeho vyššej efektívnosti v porovnaní so štátom. Práve táto hospodárska politika umožnila rýchlejší rozvoj a aplikáciu moderných technológií, ktorých vplyv sa stal dominantným v ďalšom vývoji v 21. storočí.

Napriek historickým skúsenostiam s pozitívnym vplyvom slobodného trhu aj v povojnovej ekonomike, ku ktorým patrí tzv. ordoliberalná hospodárska politika L. Erharda v západnom Nemecku vedúca k „nemeckému hospodárskemu zázraku“, či riešenie spomenutej stagflácie v 70. rokoch, myšlienka trhových zlyhaní a nutnosti štátnych intervencií sa v ekonomickom a zrejme ani spoločenskom diskurze už nespochybňuje. Stalo sa prirodzeným, že keď trh zlyháva, je povinnosťou štátu tieto zlyhania naprávať. Žiaľ, s rovnakou samozrejmosťou sa nehladá na zlyhania štátu, ktoré môžu byť oveľa škodlivejšie pre ekonomiku i celú spoločnosť, a to najmä z dlhodobého hľadiska. Práve rakúska škola zdôrazňuje, že v skutočnosti majú zlyhania štátu väčší negatívny dopad na hospodársku činnosť než trhové zlyhania.

Kritika zo strany liberálov sa však často odmieta na základe vlastnej predstavy napr. predstaviteľov decíznej sféry o liberálnom učení rakúskej školy, ktoré interpretujú vo veľmi zjednodušenej, tendenčnej až karikatúrnej podobe. Následne ho vyvracajú plytkými argumentami, deklaráciami či duchaplnosťami a svoje názory široko popularizujú prostredníctvom politicko-mediálnej sféry (Boettke, 2011; Hayek, 1995).

Ekonómovia rakúskej školy sa snažia dlhodobo a vytrvalo konfrontovať podstatu fungovania trhu, a to aj v komparácii s keynesovstvom, štátnymi intervenciami, ich prejavmi a dôsledkami. Postupný príklon k intervencionizmu vo všeobecnosti sa pokúšajú vysvetliť

pomocou viacerých prvkov vo vývoji modernej priemyselnej ekonomiky. V tejto súvislosti je predovšetkým potrebné uviesť myšlienky kolektivismu (holizmu), ktoré sa začali rozširovať v dobe osvietenstva v 18. storočí, narastali s požiadavkami sociálnej spravodlivosti v zmysle materiálnej rovnosti v 19. storočí, a vyvrcholili v 20. storočí, kedy Keynesovo učenie zmenilo metodologický individualizmus dovtedajšieho vývoja ekonomickej teórie na metodologický kolektivismus ako základ ďalšieho ekonomického skúmania.

Metodologický kolektivismus sa stal príťažlivým okrem iného aj tým, že umožnil preniesť individuálnu zodpovednosť na kolektívnu, t. j. kolektivizovať individuálne straty a získať tak aj mimo vlastných nákladov z kolektívnych zdrojov. Kolektivismus podporovala tiež viera v moderné vedecko-technické poznatky, najmä v organizačno-riadiacej oblasti, umožňujúce zlepšiť regulačné procesy. Podobne v tomto smere pôsobili negatívne dôsledky krízových javov, vojen a snaha vyhnúť sa v budúcnosti ich opakovaniu.

Na druhej strane, podľa rakúskej školy, ani postupnou demokratizáciou nestratila politika svoju mocenskú povahu. Nedobrovoľný charakter mocenských vzťahov, v porovnaní s dobrovoľnými vzťahmi v iných spoločenských oblastiach vrátane hospodárskej, je zreteľne menej efektívny. Pritom možnosť mocenského rozhodovania vytvára trvalý priestor pre zneužívanie moci, odrážajúce sa v zlyhaniach štátu. Stopercentnú ochranu pred zneužívaním moci, korupciou či klientelizmom nedokáže zabezpečiť ani štruktúra mocenských inštitúcií sformovaných do podoby vzájomnej kontroly v demokratických krajinách, o nedemokratických štátoch ani nehovoriac. Dokonca ani predpoklad len „dobrých úmyslov“ politikov či štátnych úradníkov nezaručuje kompetentné a správne rozhodnutia. Predstavitelia štátnych inštitúcií totiž vždy rozhodujú o cudzích prostriedkoch na rozdiel od trhových subjektov, ktoré využívajú vlastné prostriedky pre vlastnú činnosť, na vlastnú zodpovednosť, teda podliehajú bezprostrednej trhovej regulácii, a tým aj rizikám z nej vyplývajúcim.

Krízy a vojnové konflikty sú dôsledkom primárne mocenského rozhodovania. Trhové procesy uskutočňované na základe miliónov každodenných rozhodnutí a následného konania a interakcií hospodárskych subjektov samozrejme nevylučujú individuálne chybné rozhodnutia. V mierových podmienkach však nemôže systém skolabovať ako celok z podstaty svojho fungovania, nepretržitých evolučných zmien a priebežných korekcií dopytom a ponukou. Vznik kríz a veľkých nerovnováh v trhovej, resp. zmiešanej ekonomike je preto dôsledkom skôr zlyhania štátu než zlyhania trhu.

Negatívny vplyv štátu v hospodárstve sa naplno prejavil najmä v centrálne regulovanej socialistickej ekonomike, ktorej nemožnosť dlhodobého fungovania teoreticky objasnil popredný predstaviteľ rakúskej školy v 20. storočí, L. von Mises už v roku 1920 v diele

Ekonomická kalkulácia v socialistickom spoločenstve. Analýzou dospel k záveru, že bez slobodného trhu a trhových cien nie je možná žiadna racionálna ekonomická kalkulácia. Túto rakúsku „dogmu“ prakticky dokumentoval a potvrdil rozpad centrálne regulovaného systému na prelome 80. a 90. rokov minulého storočia v krajinách strednej a východnej Európy.

Osobitne je treba uviesť problematiku finančnej sféry, ktorej rakúska ekonómia venuje väčšiu pozornosť. Finančná sféra je prierezovou, teda prepája všetky sektory ekonomiky a odráža aj ekonomicko-politickú dichotómiu. Hoci sa peniaze historicky vyvinuli z výmeny ako špecifický tovar s adekvátnou, teda plnou hodnotou, vývoj vedúci k používaniu neplnohodnotných peňazí, ktorých hodnotu garantuje mocenská inštitúcia – štát, je empirickým príkladom vplyvu mocenských nástrojov, ich využívania i zneužívania.

Sformovanie súčasného finančného systému, od zlatého štandardu 19. storočia, cez obmedzený dolárový štandard bretton-woodskeho menového systému po druhej svetovej vojne až po dnešný systém centralizovanej meny, vrátane medzinárodnej – Euro, centrálnej banky a centrálneho regulovania monetárnou politikou, to všetko výrazne zdeformovalo pôvodnú trhovú podstatu finančnej sféry, ktorá má dnes v zásade socialistický charakter. V tejto podobe má podporovať makroekonomické ukazovatele, hlavne poskytovať dostatok prostriedkov na podporu ekonomického rastu, zamestnanosti, či cenovej stability formou tzv. cieľenej inflácie. Týmito ukazovateľmi prezentujú politici svoj úspech, pokiaľ sú čísla kladné. Ak sú hodnoty a ich vývoj nepriaznivé, je to podľa nich spravidla dôsledok trhových zlyhaní. Vzhľadom na skutočný podiel a úlohu trhu a štátu vo finančnom sektore je slovné spojenie „zlyhanie finančného trhu“ viac než zvláštne.

Práve v tomto sektore hľadali príčinu cyklického vývoja ekonomiky predstavitelia rakúskej školy, najmä F. A. Hayek (In G. Dostaler, 2001), ktorý spomenutú Nobelovu cenu dostal za príspevok k peňažnej teórii priemyselného cyklu. Pochopiteľne, Nobelova cena nie je verifikáciou pravdy v ekonómii (Jonáš a kol., 1994). Podstatou nerovnováhy, resp. krízy je podľa Hayeka úverová expanzia, ktorou sa štát snaží maximalizovať produkciu, dosiahnuť maximálny či „udržateľný“ rast, pričom monetárnou politikou zvyšuje dostupnosť a ponuku finančných prostriedkov. Dochádza k investičnému boomu, ale kvôli prevahe prostriedkov v nevhodnej odvetvovej štruktúre – odvetvia „vyšších rádov“, teda najvzdialenejšie od spotreby – sú potrebné obrovské objemy dodatočných prostriedkov na dokončenie investícií, ktoré však už systém nedokáže generovať, a tak dochádza k nerovnováhe.

Na základe vývoja od začiatku 21. storočia a poznatkov o úverovej expanzii patrili predstavitelia rakúskej školy k tým ekonómom, ktorí dokázali predvídať aj vznik krízy v roku 2008, v ktorej expandovali predovšetkým finančné deriváty.

Napriek empirickým faktom a snahe liberálnych ekonómov, etatická paradigma prevažuje v teórii i praxi hospodárskej politiky vyspelých krajín. Snaha rýchlejšie dosiahnuť želané výsledky je plne v duchu Keynesovho bonmotu „v dlhom období sme všetci mŕtvi“ (Keynes, 1924, s. 80). „Výhody“ kolektivismu a možnosť rýchlejšieho dosiahnutia výsledkov pomocou mocenských nástrojov sú príliš lákavé, najmä (ale nielen) pre tých, ktorí môžu bezprostredne profitovať z politických rozhodnutí.

Menej sa berú do úvahy dlhodobé dôsledky takéhoto politického rozhodovania, ktoré v budúcnosti vedie k novým sociálno-ekonomickým problémom. Základné trhovo-ekonomické zákonitosti však naďalej platia, hoci sú prekrývané stále väčším politickým balastom, ako to dokazuje liberálna ekonómia, najmä rakúska škola, vytrvalo žiadajúca obmedzovanie štátnych intervencií a regulácií, dnes aj vzhľadom na potrebu zásadných ekonomických a spoločenských zmien v post-pandemickej budúcnosti (Caldwell, 2005; Karpíš, 2015; Soto, 2009).

3.2 Rakúska škola a možnosti zmien

Učenie rakúskej školy je v súčasných podmienkach intenzívnejšieho hľadania novej podoby rozvoja ekonomiky a spoločnosti stále aktuálnym a jeho akceptovanie by umožnilo formovanie adekvátnejšieho systému oproti doterajšiemu. Nielen využitím poznatkov ekonomického obsahu tohto učenia, ale aj snahou širšie prepájať rôzne spoločenské oblasti, najmä prostredníctvom ústrednej postavy sociálnych procesov – človeka ako hospodárskeho subjektu.

Rakúska škola je teória, ktorá k hlbšiemu pochopeniu economickej problematiky využíva vo väčšom rozsahu poznatky iných spoločenských vied, resp. vidí užšie spojitosti s inými spoločenskými oblasťami. Už pôvodné označenie rakúska „psychologická“ škola avizovalo nutnosť skúmania subjektívnych motivácií, dnes sčasti rozvíjané napr. v behaviorálnej ekonómii (Serra, 2017; Thaler, 2019 a ďalší). Misesova praxeológia vyjadrovala axiómy platné pre akékoľvek ľudské konanie a Hayekova práca od vydania Cesty do nevoľníctva (1944) výrazne presahovala problematiku „čistej ekonómie“. Treba však podotknúť, že prienik ekonómie do iných oblastí v epoche rastu kolektivismu, etatizmu a intervencionizmu nenachádzal vždy priaznivú odozvu v iných sociálnych disciplínach, resp. spoločenské a humanitné vedy vo väčšej miere akceptovali kolektivistickú podobu ekonómie ako „humánnejšiu“.

Prezentácia súčasných krízových problémov spojených s pandémiou, ako výzvy k zásadným zmenám, je z pohľadu rakúskej školy apelom pre celé spektrum nielen prírodno-technických, ale aj humanitno-sociálnych vied. Digitalizácia ekonomiky, problematika

životného prostredia, klimatických zmien, ako i demografického vývoja a migračných tendencií, dnes čoraz užšie súvisia s potrebou a požiadavkami novej kvality „ľudského kapitálu“, t. j. človeka-tvorcu, a predstavujú obrovskú výzvu prakticky pre všetky odbory. Prenechať pritom príliš veľký priestor mocenskej praxi, teda hospodárskej politike a iným politikám, politikom a byrokracii, je z pohľadu liberálnej ekonómie a na pozadí negatívnych dôsledkov doterajšieho intervencionizmu – vid' aktuálne napr. fungovanie štátnych inštitúcií a konanie ich predstaviteľov pri riešení pandémie – príliš veľkým rizikom.

Rakúska škola chápe vývoj ako trvalý a nepretržitý, prinášajúci aj nečakané zmeny, ktoré treba priebežne, adaptačne riešiť. Vždy to posúva na vyššiu úroveň aj potrebu adekvátnych znalostí, vedomostí, poznania. Dnešná požiadavka zásadných zmien vyžaduje zodpovedne konajúci subjekt, uvedomujúci si podstatu i potrebu zmien, čo je sotva možné bez adekvátneho prispenia spoločenských vied, vrátane ekonómie.

Preto prvým objektom ich spoločného záujmu v nasledujúcom období by mal byť vzdelávací systém a nevyhnutné zmeny spojené so vzdelávacou a vedecko-výskumnou činnosťou. Osobitne je to dôležité v podmienkach Slovenska, kde dlhodobý finančný deficit viedol k devastácii týchto oblastí na úroveň menej vyspelých rozvojových krajín. Odmietanie rozsiahleho štátu v intenciách rakúskej školy má v našej krajine zvlášť naliehavé opodstatnenie, keďže v priebehu troch desaťročí sa zatiaľ nenašla politická garnitúra, ktorá by skutočne chápala úlohu a význam školstva, vedy a výskumu pre modernú ekonomiku a spoločnosť, a ktorá by postupne reálne zvyšovala nevyhnutné množstvo prostriedkov pre dané oblasti. Aktuálne znižovanie finančných prostriedkov do tohto sektora nemožno ospravedlniť ani pandemiou. Jeho dlhodobá politická devastácia je výzvou nielen pre ekonomiu, ale prakticky pre všetky vedné odbory. Preto treba hľadať možnosti, ako v tejto oblasti reálne obmedziť vplyv politiky, ktorá bola doteraz skôr „bojiskom politických záujmov a hier“, v dôsledku čoho je málo pravdepodobné, že by sa povaha takejto politiky v blízkej budúcnosti zmenila.

Možno pritom diskutovať i o hľadaní iného modelu financovania tohto dôležitého sektora, ktorý by výrazne obmedzoval politický vplyv a úlohu štátneho rozpočtu – napr. v podobe osobitného fondu vytvoreného vo výške daného percenta z hrubého domáceho produktu, s jasnými dlhodobými pravidlami jeho rozdeľovania podľa vedecky zdôvodnených princípov.

Popri primárnom dôraze na oblasti ľudského poznania a kreativity – vzdelanie, vedu, výskum, kultúru, ktoré by mali byť východiskom zmien, je dôležité aj inštitucionálne nastavenie, pri ktorom rakúska škola vyzdvihuje inštitúcie trhu, súkromného vlastníctva a dodržiavanie dohôd, ktoré by mali fungovať v ich prirodzenej a čo najmenej štátom deformovanej podobe.

Súbežne preto treba posilňovať trhové prostredie, rešpektovanie ekonomických zákonov, vyžadujúce si adekvátne fungovanie právneho systému. Najjednoduchšia charakteristika právneho štátu spočívajúca v princípe, že platí zákon a platí pre každého, patrí k dôležitým zásadám rakúskej školy. Predpandemické fungovanie právneho systému, vo veľkej miere ovplyvňované rozsiahlou inerciou bývalého režimu, vyžaduje osobitne dôležitú pozornosť.

V ďalších oblastiach by sa zmeny mali diať súbežne, resp. nadväzne, a mali by byť sprevádzané širokou diskusiou o ich prioritách z hľadiska využívania domácich i európskych fondov vyčlenených na obnovu. Vo všeobecnosti by zmeny mali mať v zásade evolučný charakter. Možnosť ich urýchlenia politickými rozhodnutiami by sa mala zvažovať len zriedkavo a opatrne. V ekonomickej, resp. sociálno-ekonomickej sfére by vytváranie väčšieho priestoru pre pôsobenie trhu vplývalo na spoločensko-ekonomický vývoj z dlhodobého hľadiska stabilizačne.

V intenciách rakúskej školy je pritom dôležitým osvojovanie si a presadzovanie myšlienok o úlohe podnikania a podnikateľstva „kritickým“ množstvom hospodárskych subjektov, ľudí, prostredníctvom konania ktorých by sa vývoj posúval žiadúcim smerom. Hľadanie odpovede na otázku, ako rozšíriť prirodzenú snahu podnikať, najmä v krajinách strednej a východnej Európy po desaťročiach centrálného plánovania, predstavuje priestor pre širšie skúmanie, nielen ekonomické. Podnikanie totiž okrem osobnosti človeka odráža aj jeho vnímanie sveta, a preto vyžaduje jeho všestrannú kultiváciu.

Pre nevyhnutné zmeny v individuálnom i globálnom meradle sú potrebné efekty vyplývajúce z poznatkov a skúmania humanitných a spoločenských vied, ktoré nemôžu byť len „nadstavbou“, akýmsi kultúrnym príveskom, či eticko-estetickým „ornamentom“ spoločnosti, ale primárnym prvkom formujúcim človeka – hlavný cieľ i prostriedok zmien. Stále totiž platí, že charakter spoločnosti je určovaný charakterom jej členov. Jednoducho povedané, v prostredí vzdelaných občanov a rastúcej kvality ich dobrovoľných interakcií sa vytvára väčšia šanca pre lepšie fungovanie celej spoločnosti.

Reálne evolučné zmeny môžu dosiahnuť len ľudia svojím konaním v konkrétnom čase a priestore, v adekvátnych kauzálnych súvislostiach v smere napĺňania istých cieľov, ktoré sú však formulované v zásade len všeobecne, resp. rámcovo. Časté volanie po dlhodobej vízii rozvoja s rozsiahlymi podrobnosťami neberie do úvahy, že napriek akýmkoľvek snahám budúcnosť pre nás zostáva neznáma, neistá a čím je vzdialenejšia, tým menej je predvídateľná. Vývoj nie je lineárny ani pravidelný a len v procese hľadania riešení najrôznejších problémov možno kreovať informácie, poznatky, znalosti či vedomosti objavujúce a posúvajúce vývoj spoločnosti ďalej.

Pochopiteľne, isté ciele a cesty k nim sa dajú v hrubých črtách naznačiť, napríklad v ekologickej oblasti, pri riešení sociálnych otázok, demografickom vývoji a pod. s tým, že sa budú prioritne kreovať, rozširovať a realizovať vedecké poznatky o fungovaní spoločnosti, a nie projekty politických a utopických predstáv, nerešpektujúce zákonitosti evolučného vývoja (Ferguson, 2016; Hayek, 1995; Sowell, 2019).

Rozsiahlosť problematiky prevyšuje rozsah tohto príspevku, v ktorom sme chceli naznačiť aktuálnosť využitia myšlienok rakúskej školy, často pokladaných za zastarané a nevhodné pre podmienky 21. storočia. Sme presvedčení, že ich aplikácia v dnešných podmienkach, založená na ich skutočnom poznaní, môže zásadne prispieť k riešeniu vážnych spoločensko-ekonomických otázok a k uskutočneniu potrebných adekvátnych spoločenských zmien.

Záver

Dynamický podnikateľský proces je podstatou neustáleho spoločenského napredovania, napomáha tvorbe nových cieľov a znalostí šíriacich sa vo vlnách celou spoločnosťou. Využívanie individuálnych poznatkov a zručností predstavuje súčasne koordináciu spoločenských interakcií. Slobodný trh umožňuje ich najefektívnejšie využitie a prináša prospech všetkým aktívne konajúcim subjektom pri využívaní ich znalostí. Koncept podnikania má ľudskú povahu, čím „robí ekonomiu takou, ako je chápaná a rozvíjaná rakúskou školou, základnou humanitnou vedou“ (Soto, 2012, s. 30). Pre efektívne pôsobenie na realizáciu nevyhnutných zmien vo fungovaní hospodárskeho i spoločenského systému však ekonomia potrebuje vedomostný kapitál iných humanitných vied, aby mohla komplexnejšie skúmať správanie a rozhodovanie človeka.

Citátom filozofa J. Pavlíka možno na záver zdôrazniť formovanie fungujúcej občianskej spoločnosti spojené s odmietaním rozsiahlych štátnych intervencií, a to nielen v ekonomike. Podľa neho: „... ľudská dejinnosť sa nemusí nevyhnutne realizovať v politicko-štátotvorných aktivitách ... sféra individuálnych hodnotových orientácií (zahŕňajúca aj štátom nesprostredkovaný a v politike sa neprejavujúci vzťah individua k náboženskému či estetickému absolútnu) poskytuje dostatočný priestor pre post-politickú podobu ľudských dejinných aktivít“ (Pavlík, 2004, s. 804).

Grantová podpora: Finančná podpora z Agentúry na podporu výskumu a vývoja (APVV) grant č. APVV-18-0122 „Postavenie sociálnych a humanitných vied v spoločnosti: ich možnosti a limity“.

Zoznam použitej literatúry

- [1] Boetke, P. (2011). *Robustní politická ekonomie pro 21. století*. Praha, CZ: Wolters Kluwer, CEVRO Institut.
- [2] Böhm-Bawerk, E. (1991). *Základy teorie hospodářské hodnoty statků*. Praha, CZ: Academia.
- [3] Buchholz, T. G. (1990). *Živé myšlenky mrtvých ekonomů*. Praha, CZ: Victoria Publishing.
- [4] Caldwell, B. (2005). *Hayek's Challenge. An Intellectual Biography of F. A. Hayek* [Hayekova výzva. Intelektuálna biografia F. A. Hayeka]. Chicago, IL : The University of Chicago Press.
- [5] Dostaler, G. (2001). La genèse et l'évolution de la théorie des cycles de Hayek [Genéza a vývoj Hayekovej teórie cyklu]. *L'Actualité économique*, 77(2), 207-230.
- [6] Ferguson, N. (2016). *Velký rozklad. O úpadku institucí a zániku ekonomik*. Praha, CZ: Argo.
- [7] Hayek, F. A. (1995). *Osudná domýšlivost. Omyly socializmu*. Praha, CZ: SLON.
- [8] Horeháj, J., Šuplata, M. (2020). Podnikanie a znalostná ekonomika v intenciách rakúskej školy. *Ekonomika a spoločnosť*, 21(1), 78-86.
- [9] Jonáš, J. a kol. (1994). *Oslava ekonomie*. Praha, CZ: Academia.
- [10] Karpíš, J. (2015). *Zlé peníze*. Bratislava, SK: INESS.
- [11] Keynes, J. M. (2017). *Théorie générale de l'emploi, de l'intérêt et de la monnaie* [Všeobecná teória zamestnanosti, úrokov a peňazí]. Paris, FR: Payot & Rivages.
- [12] Keynes, J. M. (1924). *Atract on monetary reform* [Dohoda o menovej reforme]. London, UK: MacMillan and Co.
- [13] Kirzner, I. (1998). *Jak fungují trhy*. Praha, CZ: Liberální institut.
- [14] Marshall, A. (2013). *Principles of Economics* [Princípy ekonómie]. London, UK: Palgrave Macmillan.
- [15] Menger, C. (2019). *Principles of Economics* [Princípy ekonómie]. Auburn, AL: Ludwig von Mises Institute.
- [16] Mises, L. v. (2006). *Lidské jednání. Pojednání o ekonomii*. Praha, CZ: Liberální institut.
- [17] Pareto, V. (2014). *Manuel d'économie politique* [Manuel d'économie politique]. Paris, FR: Hachette Livre BNF.
- [18] Pavlík, J. (2004). *F. A. Hayek a teorie spontánního řádu*. Praha, CZ: Professional Publishing.

- [19] Serra, D. (2017). *Economie comportementale* [Behaviorálna ekonómia]. Paris, FR: Economica.
- [20] Soto, J. H. (2009). *Peníze, banky a hospodářské krize*. Praha, CZ: ASPI, Liberální institut.
- [21] Soto, J. H. (2012). *Rakouská škola. Tržní řád a podnikatelská tvořivost*. Praha, CZ: Dokořán, CEVRO Institut.
- [22] Sowell, T. (2019). *Discrimination and Disparities* [Diskriminácia a rozdiely]. New York, NY: Hachette Book Group.
- [23] Thaler, R. (2019). *Misbehaving. La découverte de l'économie comportementale* [Neslušné správanie: Objav behaviorálnej ekonómie]. Paris, FR: Seuil.
- [24] Walras, L. (2014). *Elements of Theoretical Economics* [Základy teoretickej ekonómie]. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- [25] Wieser, F. (2010). *Social Economics* [Sociálna ekonómia]. London, UK: Taylor & Francis Ltd.

Adresa autorov: Mária Horehájová, Jana Marasová, Ekonomická fakulta UMB, Tajovského 10, 975 90 Banská Bystrica, e-mail: maria.horehajova@umb.sk; jana.marasova@umb.sk